

JANÓW PODLASKI

SGPK III 420-422, XV 1, 636; P.J.K. Podlasiak [J. Pruszkowski], *Janów Biskupi czyli Podlaski. Z dawnych i współczesnych źródeł*, Kr 1897; J. Księzopolski, *Wspomnienie o relikwiach świętego Wiktora męczennika w J.P., Janów Podlaski 1937*; J.P. (1818-1828), *Struktura dochodu pańskiego w końcu XVIII wieku. Dobra Janów biskupstwa łuckiego*, w: *Studia historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, Wwa 1958, 373-418; MPT II 709; P. Aleksandrowicz, *Diecezja siedlecka czyli podlaska. W 150 rocznicę erekcji (1818-1968)*, Siedlce 1971; Z. Młynarski, *Formacja intelektualna alumnów Seminarium Duchownego w J.P. (1818-1828)*, RTK 17(1970) z. 4, 59-81; M. Brudziński, *Założenie seminarium duchownego w J.P.*, w: *Studia teologiczne*, Lb 1976, 257-280; Z. Młynarski, *Zarys dziejów seminarium duchownego w J.P. 1602-1818*, R 1976; A. Kasprzyk, A. Mironiuk, *Biała Podlaska i okolice. Przewodnik*, Wwa 1982, 75-80; M. Podgórski, *Traktem bitym przez Podlasie*, Lb 1982, 58-64; L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Lb 1983; SzmSi 125-131, (1993) 160-166; F. Stopniak, *Kościół na terenie województwa białkopodlaskiego od połowy XIX wieku*, w: *Z nieznannej przeszłości Białej i Podlasia*, Biała Podlaska 1990, 359-403; W. Kaplan, *Kult świętego Wiktora w kościele kolegiackim w J.P.*, Lb 1996 (mpsBKUL).

Maria Wrzeszcz

JANSEN BERNHARD SJ, ur. 10 IV 1877 w Telgte (Westfalia), zm. 7 III 1942 w Hochheim n. Menem, historyk filozofii.

Do zakonu wstąpił 1893; po studiach filoz.-teol. w Strasburgu (pod kierunkiem C. Baeumkera) i Rzymie (1910) oraz uzyskaniu doktoratu teologii na uniw. we Fryburgu Br. wykładał historię filozofii w Valkenburgu-Houthem (1907-22) i Bergmannskolleg w Pullach k. Monachium (1926-33).

Do gł. dzieł J. należą: *Wege der Weltweisheit* (Fr 1924) i *Aufstiege zur Metaphysik heute und ehemals* (Fr 1933), stanowiące oryginalną syntezę historiozofii chrześc.; w twórczości nauk. początkowo zajął się (pod wpływem kard. F. Ehrlego) średniow. myślą filoz.-teol. → franciszkańskiej szkoły, rozumieniem *distinctio formalis* w → szkotyzmie (*Zur Philosophie der Scotisten des 17. Jahrhunderts*, FSt 23(1936) 28-58, 151-175; *Die distinctio formalis bei den Serviten und Karmeliten des 17. Jahrhunderts*, ZKTh 61(1937) 595-601); był autorem studium o P. Olivim (*Die Erkenntnislehre Olivis*, B 1921) i współred. wydania kryt. jego *Sentencji* (*Petrus Johannes Olivii, Quaestiones in Secundum Librum Sententiarum I-III*, Q 1922-26); opublikował także: *Leibniz erkenntnistheoretischer Realist* (B 1920), *Der Kritizismus Kants* (Mn 1925), *Die Religionsphilosophie Kants* (B 1929), *Die Wesenart der Metaphysik des Suarez* (Schol 15(1940) 161-185), rozprawy o św. Robercie Bellarminie i niem. filozofach XVI-XVIII w. (*Deutsche Jesuiten-Philosophen des 18. Jahrhunderts in ihrer Stellung zur neuzeitlichen Naturauffassung*, ZKTh 57(1933) 384-410; *Philosophen katholischen Bekenntnisses in ihrer Stellung zur Philosophie der Aufklärung*, Schol 11(1936) 1-51; *Die scholastische Philosophie des 17. Jahrhunderts*, Ph 50(1937) 401-444; *Die Pflege der Philosophie im Jesuitenorden während des 17.-18. Jahrhunderts*, Fulda 1938; *Quellenbeiträge zur Philosophie im Benediktinerorden des 16.-17. Jahrhunderts*, ZKTh 60(1936) 55-98) oraz prace z zakresu historii filozofii (*Christliche Philosophie*, SdZ 128(1933-34) 229-238), zwł. dziejów metafizyki (*Transzendente Methode und thomistische Erkenntnismetaphysik*, Schol 3(1928) 341-368; *Zur Phänomenologie der Philosophie der Thomisten des 17. und 18. Jahrhunderts*, Schol 13(1938) 49-71), które miały być przedmiotem III tomu *Die Geschichte der Erkenntnislehre in der neueren Philosophie* (I-II, W 1940).

Schol 17(1942) 240-242; W. Ziegenfuss, *Philosophen-Lexikon. Handwörterbuch der Philosophie nach Personen*, B 1949, I 589; G. Bortolaso, EF IV 1154; U.G. Leinste, *Die Scholastik der Neuzeit bis zur Aufklärung*, ChPhKD II 54-69.

Andrzej Rogalski

JANSEN CORNELIUS, Jansenius, bp, ur. 28 X 1585 w Acquoy (Holandia), zm. 6 V 1638 w Leper, teolog, twórca → jansenizmu.

Studiował filozofię i teologię na uniw. w Lowanium (1602-09); pod wpływem uczniów M. → Bajusa i zwolenników →

bajanizmu udał się do Francji, gdzie w Paryżu i Camp-de-Pratz (k. Bajonny) kontynuował studia z zakresu Biblii i ojców Kościoła; zaprzyjaźniwszy się z J. → Duvergierem de Hauranne i zachęcony przez niego, zgłębiał naukę Augustyna; 1614 przyjął święcenia kapł. w Mechelen; 1617 wrócił do Lowanium, gdzie na uniw. uzyskał doktorat, a 1618 został prof. teologii; nadal zajmował się augustyńską koncepcją łaski (→ Augustyn VI 9), występował przeciw powsz. wpływom jezuitów; będąc rektorem (od 1624) hol. kolegium św. Pulcherii, rozpoczął działalność pisarską (*Oratio de interiori hominis reformatione*, 1628), którą rozwinął w nast. latach jako prof. egzegezy (od 1630) i znawca *Pisma św.* (*Pentateuchus sive commentarius in quinque libros Moysis*, Lv 1639; *Tetrateuchus seu commentarius in quatuor Evangelia*, Lv 1639; *Analecta in proverbis Salomonis, Ecclesiastes, Sapientiam, Habacuc et Sophoniam*, Lv 1644); polemizował także z powsz. synodem Kościoła ewang.reform. (→ dordrechcki synod); mianowany 1636 bpem → leper, popierał kat. reformę, a w Paryżu zabiegał o wysłanie oratorian do Niderlandów.

Głównym i najbardziej kontrowersyjnym dziełem J. jest *Augustinus seu doctrina s. Augustini de humanae naturae sanitate aegritude, medicina adversus pelagianos et massilienses* (I-III, Lv 1640), wyd. pośmiertnie (J. zmarł podczas dżumy) przez jego uczniów (H. Calenus i L. Froimonta); mimo tajemnicy, w jakiej powstało (J. pracował nad nim od 1627), jezuiti usiłowali przeszkodzić jego publikacji; nie wydrukowano także dedykacji dla pap. Urbana VIII oraz przemilczano zgodę J. na wprowadzenie zmian, zgodnie z wolą Kościoła; w dziele tym, będącym syntezą nauki Augustyna o łasce i → predestynacji, J. wykorzystał najbardziej skrajne twierdzenia Augustyna z czasów walki z → pelagianizmem; wg J. pierwszy rodzice dzięki darmo otrzymanej łasce dostatecznej kierowali swą wolę ku dobru, jednak po upadku potrzebna już jest łaska skuteczna (ponieważ ludzka natura została przez grzech całkowicie zepsuta i poddana potężnemu oddziaływaniu pożądliwości, pozostawiającej wolność tylko w czynieniu zła), która nie może istnieć bez wiary (stąd dobre uczynki niewierzących są także grzechem); łaski tej udziela Bóg tylko wybranym, innych pozostawia wiecznemu odrzuceniu, dlatego Chrystus nie umarł za wszystkich, lecz tylko za tych, którzy dzięki udzielonej łasce zostali przewidziani do zbawienia; rezygnując z rozróżnienia woli i wolegno wyboru, J. mówił, że wola tylko wtedy zwraca się ku Bogu, gdy jest ogarnięta łaską; powsz. zainteresowanie *Augustinusem* (liczne wyd. we Francji i Niderlandach) oraz potępienie 5 zdań przez pap. Innocentego X („opierając się na własnych siłach, nie są w stanie wypełnić niektórych przykazań Bożych nawet ludzie sprawiedliwi, ponieważ brak im odpowiedniej łaski”, „człowiek nie jest w stanie oprzeć się działaniu łaski wewn.”, „w celu zdobycia zasługi lub kary wystarczy tylko wolność od przymusu zewn. – zbędna jest wolność od wewn. konieczności”, „błąd semipelagian polega na tym, iż uznawali oni konieczność łaski uprzedzającej, której jest w stanie oprzeć się ludzka wola i może być jej poslušna”, „Chrystus umarł tylko za przeznaczonych”) z niego wybranych (klasyczny przykład → dogmatycznego faktu) doprowadziło do ponad 100-letnich sporów teol. (→ jansenizm I).

A. Vandenpeereboom, *J. septième évêque de Ypres, sa mort, son testament, ses épithètes*, Bru 1882; J. Orcibal, *La correspondance de J.*, Lv 1947; B. Matteucci, ECat VI 350-360; L. Willaert, LThK V 869-870; J. Orcibal, *Catholicisme VI 332-343*; L. Ceysens, *L'authenticité des cinq propositions condamnées de J.*, Ant 55(1980) 368-424; tenze, *J. et le jansénisme dans les Pays-Bas*, Lv 1982; *L'image de C. Jansénius jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*, Lv 1987; J. Orcibal, *J. d'Ypres (1585-1638)*, P 1989.

Jan Walkusz

JANSEN CORNELIUS Starszy bp, ur. 1510 w Hulst (Flandria), zm. 11 IV 1576 w Gandawie, bibliista.

Studiował filozofię, teologię i staroz. języki orientalne w Gandawie i Lowanium; po uzyskaniu 1533 tytułu *lector Bibliae*

i licencjatu z teologii wykładał 1540-42 w opactwie norbertanów w Tongerlo; 1549 objął probostwo św. Marcina w Courtrai k. Hulst; po uzyskaniu 1561 doktoratu teologii został prof. egzegezy na uniwersytecie w Lowanium, a 1563 dziekanem kolegium św. Jakuba; VI-XII 1563 jako delegat uniwersytetu i króla hiszp. Filipa II uczestniczył w ostatnich sesjach Soboru Tryd.; nominowany 1565 na bpa Gandawy urząd objął 1568; skutecznie przeciwstawiał się wpływowi protest. w swojej diecezji, założył 1569 seminarium duch. i zwołał synody diec. (1570, 1574).

J. wydał dzieła o treści egzeget. i polem., m.in. *Concordia evangelica et eiusdem concordiae ratio IV Evangelistarum* (Lw 1549; wielokrotnie wznowiane), *Commentarius in Proverbia Solomonis* (Lw 1567), *Annotationes in librum Sapientiae* (Lw 1569), *Paraphrases in omnes Psalmos Davidicos* (Lw 1569; wielokrotnie wznowiane), *Commentarius in Ecclesiasticum* (Lw 1569), *Paraphrasis in ea Veteris Testamenti cantica, quae per ferias singulas totius anni usus ecclesiasticus observat* (Lw 1569), *Commentarius in concordiam ac totam historiam evangelicam* (Lw 1572; wielokrotnie wznowiane); dzieła J. wydawano również zbiorowo (Lw 1578, 1586²).

A. Le Roy, BNBelg X 103-105; A. Thijm, *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon*, Fr 1889², VI 1216-1217; B. Heurtebize, DB III 1122-1123; P. Schlager, *The Catholic Encyclopedia*, NY 1913, VIII 284; L. Willaert, LThK V 869; J.J. Mahoney, NCE VII 818; J. Fruytier, NNBW VII 655-665; H. Wagner, BBKL II 1550-1551.

Stanisław Józef Koza

JANSENIZM, nurt teol. oraz ruch rel., intelektualny, społ. i polit. XVII i XVIII w. powstały na tle sporów o współdziałanie → łaski Bożej i wolnej → woli człowieka, wywodzący się od C. → Jansena, a rozpowszechniany przede wszystkim we Francji i Niderlandach przez J. → Duvergiera de Hauranne, A. → Arnaulda (7), B. → Pascala, P. → Quesnela i in.

I. GENEZA – Dążenie jezuitów do przyznania im kolegiom praw nadawania stopni akademickich i chęć kierowania fakultetami teol. wzmogło opozycję uniwersytetów oraz zastrzyło dyskusję jezuitów z dominikanami; w sporze dotyczącym m.in. działania łaski powoływano się na → Augustyna (VI 9) i → Tomasza z Akwinu, ale nie wypracowano wspólnego stanowiska. Sobór → Trydencki, choć wyjaśnił niektóre kwestie, nie określił dokładnie współzależności łaski Bożej i wolnej woli człowieka, stąd teologowie w duchu reformy kat. próbowali sprecyzować naukę w tej materii, dochodząc niekiedy do skrajnych poglądów (→ bajaranizm, → molinizm, → banejanizm) nie przyjętych przez Kościół (→ Congregatio de Auxiliis Gratiae). Mimo zakazu prowadzenia dalszej dyskusji na ten temat, wydanego 1611 przez pap. Pawła V, uniwersyteci w Lowanium odnowili 1613 cenzury na jezuitów (m.in. L. Lesjusza); gen. jezuitów C. → Aquaviva, nie chcąc wzniecać na nowo sporów, nakazał kolegiom jez. przyjęcie tomist. koncepcji łaski (→ tomizm); pap. Urban VIII wydał 1625 dekret nakazujący zaniechanie sporów, gdyż Lowanium nadal propagowało → augustynizm (II A), uważając za niesłuszne potępienie M. → Bajusa; w takim klimacie nową naukę o łasce sformułował prof. z Lowanium, Jansen, w gł. swoim dziele *Augustinus*.

II. DZIEJE – Dzieło Jansena, będące syntezą nauki Augustyna o łasce i → predestynacji, wywołało zainteresowanie zwł. w Lowanium; jego tezy kolportowane m.in. przez Duvergiera przyjęły główne ośrodki teologii augustyńskiej: opactwo Saint-Cyran (gdzie Duvergier był opatem) i Sorbona, a popierali dominikanie, augustianie, oratorianie, karmelici i cystyrci z Port-Royal (J.M. → Arnauld). Grupę opozycyjną stanowili jezuiti wraz z kard. A.J. Richelieu, molinistą wspieranym w działalności polit. przez zakon; na skutek ich donosów oraz działań internuncjusza paryskiego R. Straviusa Święte Oficjum, z inicjatywy kard. F. → Barberiego, nakazało 1641 milczenie w tej sprawie; nieogłoszenie dekretu w Lowanium, naciski

jezuitów oraz dalsze wzajemne oskarżanie się zwolenników i przeciwników nauki Jansena spowodowało, że pap. Urban VIII w bulli *In eminenti* z 19 VI 1643 ponownie potępił bajaranizm oraz zakazał czytać *Augustinus* zawierającego potępione już błędy, nawołując jednocześnie do zaniechania dyskusji co do natury i skuteczności łaski Bożej. Uzasadnione było kwestionowanie autentyczności bulli przez Arnaulda, ponieważ jezuiti belg. i franc. samowolnie rozpowszechnili jej treść przed ostateczną redakcją (we Flandrii ogłoszono ją 1651, a we Francji w ogóle nie została obwieszczona).

W odpowiedzi na → laksyzm w teologii mor., szerzony przez jezuitów (*Theologie morale de jésuites*), nową polemikę wywołał Arnauld (*De la fréquente communion*), występując przeciwko częstej komunii, a zgodnie z tradycją wczesnochrześc. postulował surową praktykę pokutną i rygorystyczne warunki przyjmowania Eucharystii; rygoryzm Arnaulda spotkał się z zainteresowaniem wielu wiernych, kilkunastu bpów i teologów, a przede wszystkim cysterek z Port-Royal, umierających czasem bez wiatyku. Wzmogło to akcję przeciw jansenizmem, do której włączył się kard. J. Mazarin (następca kard. Richelieu), królowa regentka → Anna Austriaczka, Wincenty a Paulo oraz uniwersyteci Sorbona; Port-Royal i jansenisci byli coraz bardziej izolowani, a jezuiti, dysponując spuścizną rękopiśmienną Duvergiera, dostarczali Sorbonie 7 gł. tez j., nad którymi przeprowadzono 1649 dyskusję; ponieważ polemika nie ustawała, odwołano się do pap. Innocentego X, który, traktując to jako podważenie zasad → gallikanizmu i uznając neg. stanowisko kard. Mazarina i króla Ludwika XIV wobec j., w bulli *Cum occasione* z 31 V 1653 potępił 5 zdań z *Augustinus* (4 jako hereetyckie i jedno jako fałszywe). W Lowanium, gdzie grupa jansenistów była już niewielka, przyjęto bullę bez oporów, we Francji natomiast tylko dzięki interwencji Mazarina przyjął ją dwór król., bpi oraz Sorbona, odrzucił natomiast klasztor Port-Royal; broniąc się przed zarzutami jezuitów (szczególnie E. → Dechamps), wskazujących na autentyczność zdań Jansena i ich niezgodność z kat. tradycją oraz nauczaniem Augustyna, Arnauld twierdził, że Kościół jest nieomylny w sprawie określenia prawowierności nauki (*quaestio iuris*), lecz nie w przypisaniu jej konkretnemu teologowi (*quaestio facti*) oraz że potępienie zdań Jansena prawnie miało miejsce, lecz faktycznie nie zostały one w sensie nieortodoksyjnym przez niego wypowiedziane; choć za takim rozróżnieniem opowiedziało się kilku teologów Sorbony, zgromadzenie bpów w Paryżu orzekło jednak, że są to faktycznie zdania zawarte w *Augustinus* i oskarżyło nadto jansenistów o → deizm, niszczenie kultu Eucharystii oraz programową wrogość wobec władzy państw.; podobne stanowisko zajął pap. Aleksander VII w bulli *Ad sacram* z 16 X 1656, orzekając, że zdania te rzeczywiście znajdują się w dziele Jansena i zasługują na potępienie; jansenisci nie przyjęli pap. orzeczenia oraz odmówili podpisania tzw. formularza przeciwko nauce Jansena (1657); Arnauld, zdobywając poparcie P. → Nicole'a, teologa z Chartres, dalej popularyzował rozróżnienie między *quaestio iuris* a *quaestio facti*, twierdząc (zgodnie z założeniem, iż w sprawach nieobjawionych Kościół jest omylny), że papież się pomylił co do faktu; do opozycyjnego Port-Royal zbliżył się B. Pascal zarzucając jezuitom w złośliwej krytyce (*Prowiejałki*) obłudę, laksyzm mor., → probabilizm i → kazuistykę. W trosce o jedność państwa do walki z j. przystąpił król Ludwik XIV, uciekając się do środków adm. (wspomagał go w tym metropolita paryski H. de Péréfixe); gdy 1664 Port-Royal zostało obłożone interdyktem kośc., a zakonnice deportowane i zmuszone do podpisania formularza, w obronie ich wystąpił 1665 Arnauld, co zastrzyło konflikt; na życzenie franc. duchowieństwa pap. Aleksander VII w bulli *Regimini apostolici* z 1665 nakazał podpisanie formularza i wyznaczył komisję do prowadzenia procesu przeciw zwolennikom Port-Royal, wśród których znalazło się także ok. 60 bpów. Próby złagodzenia konfliktu